บทที่ 6

ลักษณะเด่นของรสความในลิลิตตะเลงพ่าย

วาคภฏ ผู้แต่งอลังการศาสตร์กล่าวไว้ว่า "ถึงแม้ว่าสุกดี ถ้าขาดเกลือแล้ว อาหารไม่อร่อยฉันใด กาพย์ปราศจาก 'รส' ก็ไม่อร่อยฉันนั้น"[1] รสของวรรณคดีและรสของอาหารต่างกันตรงที่ว่า อาหารใช้ลิ้นเป็นเครื่องสัมผัสเพื่อให้รู้ว่ามีรสเปรี้ยว หวาน มัน เค็มหรือเผ็ดอย่างไร บางทีก็ใช้จมูกดมกลิ่นพิสูจน์ว่าอาหารนั้นมีกลิ่นหอมหวนชวนกินแค่ไหน ส่วนรสแห่งวรรณคดีนั้นสัมผัสด้วยตาและหู บางท่านก็กล่าวว่าสัมผัสได้โดยทางใจและอารมณ์ รสวรรณคดีจึงนับว่าเป็นรสที่สุขุม ลึกซึ้งและสูงยิ่งกว่ารสที่สัมผัสด้วยลิ้น

ตำราอลังการศาสตร์ของอินเดียอธิบายว่า รสวรรณคดีมีอยู่ 9 ชนิด[2] คือ

1. ศฤงคารรส รสของความรัก
2. วีรรส รสของความกล้า
3. กรุณารส รสของความเมตตาสงสารและความโศก
4. หาสยรส รสของความขบขัน อาจจะขบขันในท่าทาง ร่างกาย หรือการแต่งตัวก็ได้
5. อทภุตรส รสของความประหลาดใจ
6. ภยานกรส รสของความกลัว
7. เราทรรส รสของความโกรธ

---

[1]วาคภฏ, อลังการศาสตร์ (ป.ส. ศาสตรี แปล) (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2504), หน้า 37. (พิมพ์ในงานฉลาปนกิจศพคุณหญิงริ้ว เกษตรหิรัญรักษ์, 23 พฤศจิกายน 2504).

[2]วาคภฏ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 37–9.

8. พีภัตสรส รสของความเกลียดชัง

9. ศานตรส รสของความสงบ

เรื่องตะเลงพ่ายมีเกือบครบทุกรส ขาดแต่หาสยรสเท่านั้น วีรรสหรือรสของความกล้าเด่นที่สุด แสดงให้เห็นความกล้าหาญของสมเด็จพระนเรศวรมากเป็นพิเศษ เพราะเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญในการแต่ง คือ ต้องการยกย่องพระเกียรติคุณของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ยิ่งใหญ่องค์หนึ่งของไทย รสที่รองลงมาคือ ศฤงคารรส หรือรสรัก อันเป็นลักษณะเด่นของตอนที่พรรณนาบทนิราศ

นักวิจารณ์วรรณคดีบางคน เช่น นางชลธิรา กลัดอยู่ กล่าวว่า

> รสในงานเขียน ประกอบด้วยคุณลักษณะสำคัญสองประการ คือคุณลักษณะทางด้านเสียงและคุณลักษณะทางด้านความหมาย คุณลักษณะทั้งสองประการเกิดขึ้นได้เพราะการนำเอาคำหลาย ๆ คำมาเรียงต่อกันเข้าเป็นข้อความ ดังนั้น รสของวรรณคดีจึงอยู่ที่ความงามของคำซึ่งมีทั้งเสียงและความหมาย การเข้าใจถึงรสของวรรณคดีก็ย่อมอยู่ที่การเข้าถึง เข้าใจและซาบซึ้งความหมายของคำ สามารถที่ความคุมและประเมินค่าของคำหนึ่ง ๆ ออกมาได้ แล้วจึงนำเอาค่าและความหมายที่ได้จากแต่ละคำมารวมกัน เข้าเพื่อทำความเข้าใจและเข้าถึงคุณค่าโดยส่วนรวมอีกชั้นหนึ่ง[1]

น.ม.ส. ให้ความคิดเกี่ยวกับรสทางด้านความหมายหรือรสความดังนี้

> โคลง[2] ที่ว่าดีโดยรสความ คือ โคลงที่ยกเอาใจความน่าฟังมาแต่ง อาจเป็นใจความดีทั้งเรื่อง ทั้งตอน ทั้งบท หรือแต่เพียงบาทเดียวก็ได้ รสความดีอาจสกิดใจผู้อ่านให้คิด ให้นึกชม ให้เห็นจริงตามที่แสดง ให้นับถือว่าจาที่กลาว

---

[1] เก็บความจาก ชลธิรา กลัดอยู่, การใช้ภาษา, หน้า 188–9.

[2] หมายถึงคำประพันธ์ร้อยกรอง

> โคลงใดไม่มีรสชนิดนี้ (รสความ) ก็มักจะขึ้นไม่พ้นยอดหญ้า มีใจความคาด ๆ หรือดังที่ฝรั่งเรียกว่าแบน ๆ (platitude)[1]

เรื่องตะเลงพ่ายมีข้อความบางตอนที่มีรสความดีเด่นถึงขนาด ใครได้อ่านมักจะติดใจและจดจำได้ ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่าการดำเนินเรื่องเป็นไปอย่างฉับไว ทันอกทันใจ ทำให้ความคิดของผู้อ่านปะติดปะต่อกันได้อย่างรวดเร็วและต่อเนื่องกันไปโดยตลอด ประกอบกับกวีใช้คำที่มีความหมายเด่น แสดงออกซึ่งอารมณ์ มีจังหวะลีลาและเสียงของคำสอดคล้องกับเนื้อเรื่อง นอกจากนี้ข้อความบางแห่งยังแฝงความรู้ความคิดเชิงจิตวิทยาไว้ด้วย วรรณคดีเรื่องนี้จึงงดงามแพรวพราวไปหมดเกือบจะทุกบททุกตอนทีเดียว

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมีพระราชดำริที่จะไปตีเขมร พระองค์ตรัสว่า

> ครั้งนี้ตูสองคน ผ่านสกลแผ่นหล้า ควรไปร้ารอนเข็ญ
> เห็นมือไทยที่แกล้ว แผ่วภพให้เป็นเผื่อน เกลื่อนภพให้เป็นพง
> คงแต่น้ำกับฟ้า คงแต่หญ้ากับดิน ยังอรินทรรู้ฤทธิ์
> อย่าคืนคิดเหิมหาญ ผลาญจงเสร็จเด็ดเกล้า เจ้ากับพุชทุจริต
> เอาโลหิตล้างบาท[2]

ข้อความตอนนี้ประกอบด้วยเราทรรสและฟีภัตสรส แสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระนเรศวรมีทั้งความโกรธแค้นและเกลียดชังเขมรเป็นอย่างมากที่คอยฉวยโอกาสซ้ำเติมไทยทุกครั้งที่ไทยกำลังทำสงครามกับชาติอื่น ด้วยเหตุนี้ชาวไทยจึง "แสนสาหัสกลัดกลุ้มกลุ้มกมลแค้นคั่ง ดั่งหนามเหน็บเจ็บช้ำ ย้ายอกทรวงดวงแด แลบ่ชื่นอื่นชม กรมกรีธม

---

[1]พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, สามกรุง ภาคผนวก, หน้า 318.

[2]สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, เรื่องเดิม, หน้า 5.

อกหมกไหม้ บร้างได้ใกรบ่ง ปล่งใจเจ็บฤามี"[1] การที่เขมรกระทำการดังกล่าวเป็นการ "จาบจ้วงหมิ่นถิ่นแกลน"[2] คือ เป็นการกระทำที่เหยียบถิ่นเสือ เมื่อมีโอกาสสมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระราชดำริที่จะแก้แค้นเขมรด้วยการยกทัพไปตีให้สำนึกและตระหนักในฝีมือของไทยให้ดียิ่งกว่าเดิม

ใจความดังกล่าวแสดงให้เห็นแรงระเบิดของอารมณ์โกรธแค้นและเกลียดชังเขมรที่ฝังแน่นอยู่ในความทรงจำ อารมณ์โกรธและเกลียดนี้เองที่สะสมหรือ "หมก" มาเรื่อย ๆ จึงมีความรุนแรงเพราะต้องเก็บกดเอาไว้ตราบที่ยังไม่มีโอกาสแก้แค้นเขมรให้สาสมใจได้ ดังนั้นเมื่อมีโอกาสเหมาะ อารมณ์ดังกล่าวจึงพรั่งพรูออกมาราวกับสายน้ำที่ถูกขังและเพิ่งพบหนทางที่จะไหลออกมาได้ สมเด็จพระนเรศวรมีพระประสงค์ที่จะทำลายล้างเขมรให้พินาศจนถึงที่สุดอย่างมิให้หลงเหลือสภาพบ้านเมืองเอาไว้แม้แต่น้อย ทรงตั้งพระทัยจะทำลายให้ราบเรียบเสียนเตียนขนาดจะคิดตั้งตัวอีกไม่ได้เลย มิหนำซ้ำยังจะทรงชับษัตริย์เขมรมาตัดเศียรเอาโลหิตล้างพระบาทของพระองค์ ซึ่งการล้างแค้นอย่างเหี้ยมหาญนี้เท่านั้นที่จะลบรอยเจ็บช้ำของไทยให้คลายลงไปได้ นับว่าความหมายของคำมีความรุนแรงสอดคล้องกับอารมณ์ได้อย่างดียิ่ง

การใช้คำในตอนนี้ กวีเลือกใช้คำที่อ่านออกเสียงหนักแน่นเป็นคำสั้น ๆ แสดงนิสัยเด็ดเดี่ยวและเฉียบขาดของผู้พูด เช่น เสียง /ก/ /กล/ /ข/ /ค/ /ผ/ /พ/ ดังคำว่า สกล เกลื่อน แกล้ว เข็ญ กง คืน คิด แผ้ว เผื่อน ผาย พง ภพ เป็นต้น และยิ่งถ้าเป็นคำที่ผสมกับสระเสียงสั้นจะเห็นได้ชัดยิ่งขึ้นไปอีก เช่น เด็ด เสร็จ อรินทร์ ฤทธิ์ และ (โล) หิต ฯลฯ หรือถ้าเป็นคำที่ผสมกับสระเสียงยาวความหมายของคำก็ช่วยให้เกิดความรู้สึกนัยเดียวกันเช่น แผ้ว เผื่อน เกลื่อน หาญ ผลาญ เป็นต้น

---

[1] เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

[2] เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

ถ้าพิจารณาน้ำเสียงจากร่ายที่ยกมาและลากเป็นเส้นกราฟ เส้นกราฟที่ปรากฏจะราบเรียบเสมอกันในขั้นต้น แต่พอถึง "แผ้วภพให้เป็นเผื่อน เกลื่อนภพให้เป็นพง ..."[1] เส้นกราฟจะพุ่งสูงขึ้นเรื่อย ๆ ตามอารมณ์ที่รุนแรงและกว้างขึ้นทุกที และจะลดต่ำลงเสมอกับระดับในตอนต้นเมื่อถึงข้อความที่ว่า "แล้ว ธ สั่งมาตย์มนตรี..."[2]

คนไทยได้อ่านร่ายบทนี้ย่อมจะรู้สึกพอใจที่จะได้แก้แค้นเขมรอันเป็นการตอบสนองความต้องการในส่วนลึกของจิตใจ ความสนุกสนานในการอ่านรวมทั้งความสะใจในการใช้คำของกวีจึงบังเกิดขึ้นอย่างท่วมท้น

การใช้คำพูดเพื่อประชดประชัน ผู้พูดย่อมสรรเอาคำที่มีความหมายรุนแรงมาใช้ พระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรงก็เช่นกัน เมื่อพระราชบุตรกราบทูลว่า "ข้อยผู้ข้าบาทบงสุ์โหรควรคงทำนาย ทายพระเคราะห์ถึงฆาต"[3] ก็บังเกิดความน้อยพระทัยและตรัสประชดขึ้นว่า

เจ้าอยุธยามีบุตร ล้วนยงยุทธ์เชี่ยวชาญ
หาญหักศึกบมิย่อ ต่อสู้ศึกบมิหยอน ไปพักวอนว่าใช้
ให้ธหวงธห้าม แม้นเจ้าคร้ามเคราะห์กาจ จงอย่า
ยาตรยุทธนา เอาพัสตราสตรี สวมอินทรีย์–
สร้างเคราะห์[4]

ถ้อยคำดังกล่าว เกิดจากความรู้สึกที่พุ่งขึ้นอย่างรุนแรง และเกิดขึ้นอย่างปัจจุบันทันด่วน การใช้คำจึงหนักแน่นรุนแรงทั้งเสียง จังหวะที่กระแทกกระทั้นเพราะ

---

[1] เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

[2] เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

[4] เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

ความต้องการประชด รวมทั้งความหมายที่แทง "ใจดำ" ของผู้ฟังด้วย เต็มไปด้วยการเปรียบเปรย เยาะเย้ย และเหยียดหยาม ยิ่งผู้แต่งและผู้อ่านเป็นคนไทยด้วยแล้ว รสความที่ได้ก็สนองตอบความต้องการของจิตใจอย่างถึงขีดสุด เพราะพระเจ้าหงสาวดีนำสมเด็จพระนเรศวรมาเปรียบกับพระมหาอุปราชา ให้ผู้อ่านเห็นภาพราวขาวกับดำอันเป็นภาพที่ตรงข้าม (contrast) กันอย่างเหลือเกิน ขนาดผู้อ่านยังบังเกิดความรู้สึกรุนแรงคล้อยตาม แล้วพระมหาอุปราชาเล่าจะมิบังเกิดความเสียพระทัยและความอับอายอย่างรุนแรงหรือ ทางออกที่เหลืออยู่เพียงอย่างเดียวในการที่จะกู้พระเกียรติยศที่ถูกพระราชบิดาทำลายลงไปอย่างย่อยยับต่อหน้ามวลอำมาตย์ก็คือ ยอมไปรบโดยดุษณีภาพทั้ง ๆ ที่เป็นการจำพระทัยและฝืนพระหทัยอย่างเหลือล้น

นับว่าพระเจ้าหงสาวดีมีพระสติปัญญารอบรู้จิตวิทยาอย่างดียิ่ง ทรงรู้จักใช้ถ้อยคำให้เกิดความหมายและผลตามที่ต้องการ เป็นการแก้ไขสถานการณ์ด้วยวิธีการหนามยอกเอาหนามบ่ง คือรู้ว่าพระมหาอุปราชาเกรงกลัวพระนเรศวร ก็นำเอาพระนเรศวรนั่นเองมาล่อให้พระมหาอุปราชายอมไปรบ

อาจจะมีผู้สงสัยว่า พระเจ้าหงสาวดีทรงรักและห่วงใยพระราชบุตรบ้างหรือไม่ เพราะทั้ง ๆ ที่ทรงทราบว่าพระราชบุตรเกรงฝีพระหัตถ์พระนเรศวร ก็ยังทรงมีพระราชประสงค์จะให้พระมหาอุปราชาไปรบ ผู้เขียนกล้ากล่าวอย่างมั่นใจว่า พระเจ้าหงสาวดีทรงรักและห่วงใยพระมหาอุปราชาอย่างแน่นอน แต่ที่มีรับสั่งให้พระมหาอุปราชานำทัพไปตีไทย ก็เพราะทรงคาดการณ์ว่าทัพพม่าจะสามารถตีไทยได้ง่าย ด้วยคาดคะเนว่าทางฝ่ายไทยคงจะเกิดความระส่ำระสายเพราะการแย่งชิงราชสมบัติของสมเด็จพระนเรศวรและพระเอกาทศรถ ดังนั้นถ้อยคำของพระองค์จึงเท่ากับเป็นการหยิบยื่นชัยชนะและเกียรติยศที่จะได้รับแก่พระราชโอรส แต่พระองค์ทรงเล็งผลเลิศมากเกินไปจึงต้องสูญเสียพระราชโอรสไปในที่สุด

พระเจ้าหงสาวดีมีความรักและความห่วงใยพระมหาอุปราชาอย่างท่วมท้น เห็นได้ชัดจากคำอวยพรของพระองค์ดังต่อไปนี้

ภูบาลอื้นอำนวย
จงอยุธย์อย่าพ้น
จงเจริญชัเยศด้วย
ชาวอยุธย์อย่าพะ
จงแพ้พินาศพระ
ชนะแค่สองท่านไท้
สงครามความเศิกไซร้
จงพ่ออย่ายินยล
อย่าลองคะนองตน
การศึกลึกเล่หื้น
จงแจ้งแห่งเหตุเบื้อง
เป็นประโยชน์ยุทธการ
เอาใจหหารหาญ
อย่าระคนปนใกล้
หนึ่งรู้พยุหเศิกไสร้
เจนจิตวิทยาการ
รู้เชิงพิชัยชาญ
อาจจักรอนรณแผ้ว
หนึ่งรู้บำเหน็จให้
อันสมรรณมือผจญ
อย่าหย่อนวิริยยล
แปดประการกลเที่ยร
อวยพระพรเลิศล้น
แห่งเงื้อมมือเทอญ พ่อนา
เดชะ
พ่อได้
วิริยภาพ พ่อนา
ธิราชเจ้าจอมสยาม
แสนกล
แต่ตื้น
ตามชอบ ทำนา
ลอเสี้ยวหลอกหลอน[1]
โบราณ
กล่าวไว้
เริงรื่น อยู่นา
เกลือกกลั้วขลาดเขลา
สบสถาน
กาจแกล้ว
ชุมค่าย ควรนา
แผกแพ้พังหนี
ชุนพล
จืดเสี้ยน
อย่างเกียจ
ถองแท้ทางแถลง

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

จงจำคำพ่อไชร้ สั่งสอน
จงประสิทธิ์สมพร พ่อให้
จงเรืองพระฤทธิ์รอน อริราช
จงพ่อลุลาภได้ เผด็จคาวแดนสยาม[1]

คำประพันธ์ข้างต้นมีใจความเหมาะสมกับเนื้อเรื่องเป็นอย่างยิ่ง มีทั้งความเมตตา ห่วงใย คำสั่งสอน และความหวังในชัยชนะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทที่ว่าด้วยการสั่งสอน และบทอวยพรข้างท้ายสะกิดใจผู้อ่านให้เกิดความรู้สึกชื่นชมในรสความเป็นอย่างมาก เพราะเป็นใจความที่น่าฟังเหมาะแก่กาละ พระเจ้าหงสาวดีสั่งสอนอย่างละเอียดถี่ถ้วนทุกแง่ทุกมุม เช่น สอนให้รอบคอบ คิดอะไรขอให้คิดอย่างลึกซึ้งอย่าได้คิดแต่เพียงตื้น ๆ ให้ระวังเล่ห์เพทุบายของศัตรู รู้จักการจัดทัพ รู้จักการเอาใจทหาร และให้บำเหน็จรางวัลทหารเมื่อทำความดีความชอบ ถ้าเปรียบเทียบคำสั่งสอนของพระเจ้าหงสาวดีกับพระนางบุญเหลือในเรื่องพระลอแล้ว เรื่องตะเลงพ่ายเหนือกว่าลิลิตพระลอมากเพราะสอนอย่างมีสาระเหมาะที่จะนำไปใช้ประโยชน์ในการรบได้โดยตรงและเหมาะสมกับเรื่องราวอย่างมากด้วย

บทสุดท้ายเป็นการเน้นคำว่า "จง" เพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์และสัมฤทธิผลในคำอวยพร แสดงความตั้งใจของผู้ให้พรว่าต้องการจะให้เกิดผลดังที่ได้ตั้งความหวังไว้จริง ๆ เพราะในตอนต้นก็มีคำอวยพรทำนองเดียวกันไว้ก่อนแล้ว คือ โคลงบทที่ขึ้นต้นว่า "จงเจริญชัยเยศด้วย เดชะ" โคลงบทสุดท้ายนี้จึงเป็นการอวยพรซ้ำเพื่อย้ำให้เกิดความหนักแน่นอีกครั้งหนึ่ง

โคลงบทที่ขึ้นต้นด้วย "จงเจริญชัยเยศด้วย เดชะ" นั้น นอกจากจะใช้คำว่า จง ซึ่งมีเสียงหนักและใช้เน้นเพื่อให้เกิดผลดังปรารถนาแล้ว ยังใช้คำสั้น ๆ ที่มีเสียงหนัก เช่น "(เด) ชะ พะ และ พระ" มาช่วยให้เกิดความหนักแน่นเพิ่มขึ้นอีก

---

[1]เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

สายหยุดหยุดกลิ่นฟุ้ง ยามสาย
สายบหยุดเสน่หหาย ห่างเศร้า
กี่คืนกี่วันวาย วางเทวษ ราแม่
ถวิลทุกขบค่ำเช้า หยุดได้ฉันใด[1]

โคลงบทนี้อยู่ในตอนที่เป็นเบทนิราศ เด่นในด้านรสรักและรสโศก ถ้าพิจารณาทางด้านสุนทรียะ ก็เด่นทั้งรสของเสียง คำ และความหมาย กวีนำคำว่า สายหยุด เพียงคำเดียวมาเล่นทั้งเสียง คำและความหมาย คือ สายหยุด มีเสียงและรูปคำซ้ำกับ สาย และ หยุด ความหมายของคำเป็นไปในแง่ของการเล่นสำนวน มีความหมายที่แหลมคม ฉลาดหลักแหลม แสดงปฏิภาณของกวี คือ ดอกสายหยุดนั้นเมื่อถึงตอนสาย ๆ กลิ่นหอมของมันจะค่อย ๆ จางหายไป แต่เสน่หของนางพระสนมยังคงติดตรึงอยู่ในพระทัยของพระมหาอุปราชาทุกเวลา ไม่จางไปเมื่อถึงยามสายอย่างดอกสายหยุด พระมหาอุปราชาจึงเกิดความรู้สึกเศร้าเพราะเสน่หของนางที่ตรึงอยู่ในพระทัยนั้น ชวนให้พระองค์ต้องนึกถึงนางอยู่ทุกคืนทุกวันไม่มีวันจืดจางหรือหยุดไปแต่อย่างใด เป็นการเลือกใช้คำที่มีใจความน่าฟังมาแต่ง ใครที่ได้อ่านได้ฟังก็เกิดความรู้สึกชอบใจและนิยมในความสามารถของกวี เสียงสระอา ในคำว่า "สาย หาย และวาย" นั้น เป็นเสียงสระยาวที่ทอดเสียงไปได้ไกล อันเป็นน้ำเสียงที่แสดงความรู้สึกอาลัยอาวรณ์ของพระมหาอุปราชาที่มีต่อพระสนมอย่างสุดซึ้ง คำว่า "เศร้า" และ "เช้า" เวลาออกเสียงก็ทอดเสียงออกไปได้ยาวพอสมควร เหมาะกับอารมณ์เศร้าสร้อยละห้อยหาของพระมหาอุปราชาในยามนี้ พระองค์มิได้ทรงเศร้าเฉพาะแต่เรื่องที่เฝ้าแต่โหยหานางเพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่ยังมีความทุกข์ที่ทวีซ้อนความทุกข์เดิมเข้าไปอีก คือ ไม่รู้ว่าจะละห้อยหานางอยู่นานเท่าใดจึงจะได้กลับไปพบและหยุดความโศกลงได้

---

[1]เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

คำว่า สาย ใน "สายบ่หยุดเสน่ห์หาย ห่างเศร้า"[1] นอกจากจะมีความหมายว่าเวลาสายแล้ว ยังอาจตีความว่า สายใยหรือสายสัมพันธ์ที่พระมหาอุปราชามีต่อพระสนม คือสายใยนี้ไม่มีวันขาดสลายไปได้ไม่ว่าเวลาจะผ่านพ้นไปนานเท่าใด

ในตะเลงพ่ายมีความเปรียบอยู่ตอนหนึ่งที่เด่นและแปลกกว่าวรรณคดีเรื่องอื่น แสดงให้เห็นความคิดริเริ่มของกวี โคลงดังกล่าวคือ

ตรอมกระอุอกช้ำ ปวดปิ้มฝีหัวขว่ำ
บ่งได้เยียไฉน นี้นา[2]

คำว่า กระอุ พจนานุกรมอธิบายว่า ระอุ ร้อนระงม[3] พระมหาอุปราชาทรงทุกข์มากจนตรอมและเกิดความเร่าร้อนใจ ความร้อนใจนี้อัดแน่นอยู่ในอกจนเกิดความรู้สึกกระอุอยู่ภายใน ความร้อนที่ระอุและคุกรุ่นอยู่ในพระทัยมีความรุนแรงมากขึ้นทุกที ตามสัดส่วนของระยะเวลาที่ผ่านไป พระมหาอุปราชาจึงต้องชอกช้ำและเจ็บปวดพระทัยรายกับเป็นฝีหัวคว่ำ เจ็บแสนเจ็บก็บ่งเอาหัวออกมาไม่ได้เพราะเหตุว่าหลบอยู่ภายใน จึงต้องทนทรมานรับความเจ็บปวดอยู่ทุกเมื่อเชื่อวันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ความแปลกใหม่ของ ปวดปิ้มฝีหัวขว่ำ นี้เองที่ทำให้โคลงตอนนี้น่าสนใจ มีรสมากกว่าที่จะใช้ความเปรียบอย่างธรรมดา เสียง /อ/ และสระเสียงสั้นในคำว่า กระอุ ช่วยเน้นให้รู้สึกถึงความรู้สึกที่รุนแรงและอึดอัดอยู่ในอก เพราะเสียง /อ/ เกิดที่คอ เวลาออกเสียงแล้วรู้สึกว่ายังติดอยู่ในคอ จึงเน้นให้เกิดความรู้สึกดังกล่าวมากยิ่งขึ้น

---

[1] เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

[3] พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493, หน้า 77.

ตอนสงครามยุทธหัตถีของสองกษัตริย์ มีความว่า

อ้าไทภูธเรศหล้า แหล่งตะเลง โลกฤา
เผยพระยศยินเยง ย่านแกล้ว
สิบทิศทั่วลือละเวง หวั่นเดช ท่านนา
ไปเริ่มรอฤทธิ์แผ้ว เผือดกล้าแกลนหนี

พระพี่พระผู้ย่าน ภพอุต คมเอย
ไปชอบเชษฐ์ยืนหยุด ร่มไม้
เชิญราชร่วมคชยุทธ์ เผยอเกียรติ ไว้แฮ
สืบว่าสองเราไสร้ สุดสิ้นฤามี

หัสดีรณเรศอ้าง อวสาน นี้นา
นับอนาคตกาล ห่อนพ้อง
ขัตติยายุทธ์บรรหาร คชคู่ กันแฮ
คงแต่เผือพี่น้อง ตราบฟ้าดินกษัย

ไว้เป็นมหรสพซ้อง สุขศานต์
สำหรับราชสำราญ เริ่มรั้ง
บำเทิงหฤทัยบาน ประดิยุทธ์ นั้นนา
เสนอเนตรมนุษย์ตั้ง แต่หล้าเลอสรวง

ปวงไท้เทเวศทั้ง พรหมาน
เชิญประชุมในสถาน ที่นี่
ชมชื่นคชรำบาญ ตู่ต่อ กันแฮ
ใครเชี่ยวใครชาญชี้ ชเยศอ้างอวยเฉลิม

หวังเริ่มคุณเกียรติก้อง กลางรงค์
ยืนพระยศอยู่คง คู่หล้า
สงครามกษัตริย์ทรง ภพแผ่น สองฤา
สองราชรอนฤทธิ์ร้า เรื่องรู้สรเสริญ[1]

โคลงข้างต้นเด่นทางด้านวาทศิลป์เชิงจิตวิทยา ทุกถ้อยคำที่สมเด็จพระนเรศวรตรัสออกมานั้น พระองค์ผู้ทรงนิพนธ์ได้ทรงเลือกสรรความหมายไว้แล้วอย่างดีเพื่อให้บังเกิดผลสมดังความมุ่งหมายที่ได้ทรงคาดหวังเอาไว้ ถ้อยคำดังกล่าวอาศัยกลวิธีหรือเทคนิคในการพูดได้อย่างเฉลียวฉลาด แสดงอัจฉริยะและปฏิภาณอันสูงส่งของผู้พูด กลวิธีหรือเทคนิคนี้เป็นไปอย่างน่าสนใจและเหมาะเจาะยิ่งนัก

กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงกำหนดให้สมเด็จพระนเรศวรทรงเริ่มต้นด้วยการยอพระเกียรติพระมหาอุปราชาว่ามีความแกล้วกล้าเป็นที่หวั่นเกรงไปทั่ว ปกติคนทั่วไปชอบฟังคำเยินยออยู่แล้ว (ไม่ว่าปากจะบอกว่าชอบฟังหรือไม่ก็ตาม) พระมหาอุปราชาก็คงจะมีความรู้สึกเช่นเดียวกัน และยิ่งเป็นการยอพระเกียรติต่อหน้าเหล่าทหารหาญด้วยแล้วก็ย่อมจะรู้สึกชอบใจมากยิ่งขึ้น แต่ความรู้สึกดังกล่าวถูกหักมุมกลับมาอย่างฉับพลันด้วยคำกล่าวเชิญให้กระทำสงครามยุทธหัตถีของสมเด็จพระนเรศวร พระมหาอุปราชาไม่อาจจะปฏิเสธคำเชิญนั้นได้เพราะถ้าทำเช่นนั้นก็เท่ากับว่าแสดงความขลาดออกมาให้ทหารทั้งปวงเห็น อันจะทำให้สูญเสียเกียรติยศของชายชาตินักรบอย่างสิ้นเชิง

คำเชิญของสมเด็จพระนเรศวรมีความอ่อนหวานและแสดงความนอบน้อมต่อพระมหาอุปราชาเป็นอย่างมาก และเพื่อเป็นการเร้าใจให้พระมหาอุปราชาทรงตัดสินพระทัยที่จะกระทำสงครามยุทธหัตถีได้เร็วยิ่งขึ้น สมเด็จพระนเรศวรจึงทรงชักแม่น้ำทั้งห้ามาหว่านล้อม ทรงกล่าวว่า สงครามยุทธหัตถีครั้งนี้จะเป็นครั้งสุดท้ายแล้ว และสงครามดังกล่าวจะเชิดชูพระเกียรติยศของทั้ง 2 ฝ่ายให้เลื่องลือไปทั่วและเป็นที่กล่าว

---

[1] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, เรื่องเดิม, หน้า 118.

ขวัญตลอดไปทั่วดินฟ้า ใครที่ได้ทราบเรื่องราวก็จะกล่าวสรรเสริญความกล้าหาญของอาจของพระมหาอุปราชาและของพระองค์ เท่ากับเป็นการจารึกพระนามและพระเกียรติให้คงอยู่อย่างไม่มีวันสูญสลาย

ถ้อยคำดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงมีวิธีการพูดชักจูงให้ผู้ฟังเกิดความคิดเห็นคล้อยตามได้อย่างมีศิลปะ ทรงใช้น้ำเสียงและท่าทีที่แสดงความอ่อนน้อมต่อศัตรูเพื่อเอาพระทัยพระมหาอุปราชา เป็นการกระทำที่เป็นไปด้วยความสุขุมรอบคอบและมีเหตุผล นอกจากนี้ยังเท่ากับเป็นการแสดงให้เห็นพระสติที่มั่นคง เชื่อมั่นในฝีพระหัตถ์ของพระองค์เอง รวมทั้งพระหฤทัยที่เข้มแข็ง ไม่มีความหวาดหวิดแม้แต่น้อยที่ตกเข้ามาอยู่ในวงล้อมของศัตรู คำเชิญชวนดังกล่าวก่อให้เกิดประโยชน์อีกข้อหนึ่ง คือ เป็นการป้องกันพระองค์เองให้พ้นจากการลุ้มรุมทำร้ายของฝ่ายศัตรูที่รุมล้อมอยู่เป็นจำนวนนับไม่ถ้วน ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า คำกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นพระปฏิภาณ ไหวพริบและความฉลาดหลักแหลมของสมเด็จพระนเรศวรอย่างพร้อมมูล

ตอนสองกษัตริย์ทรงประลองฝีพระหัตถ์กันบนคอช้าง เด่นทางด้านวีรรสและกระบวนการพรรณนาการรบที่รวดเร็ว ทันอกทันใจเหมาะกับจังหวะและลีลาของเรื่อง ผลัดกันรุกผลัดกันรับและหลบหลีกคมอาวุธของแต่ละฝ่ายอย่างคล่องแคล่ว ผู้อ่านหรือผู้ฟังจึงเกิดความรู้สึกตื่นเต้นตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งตอนที่การศึกดำเนินไปอย่างประชิดติดพัน

คำเชิญของสมเด็จพระนเรศวรและภาพการรบของกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ให้วีรรสแก่ผู้อ่าน เพราะแสดงให้เห็นว่า แม้จะตกอยู่ในวงล้อมของศัตรู สมเด็จพระนเรศวรก็มิได้ระย่อ กลับมีอาการสง่าและองอาจเป็นที่ครั่นคร้ามของศัตรู สามารถดำรงสติได้มั่นคง ไม่มีอาการหวาดหวั่นพรั่นพรึงเลยแม้แต่น้อย

ในพระคัมภีร์สุโพธาลังการ กล่าวไว้ว่า

> ... ถ้าจะเพ่งตามนิทัศนะที่ปรากฏในบทนิพนธ์ทางภาษาไทย แล้ว เห็นจะไม่มีบทนิพนธ์ในที่ไหนเกินไปกว่าพระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ ซึ่งทรงไว้ในลิลิตตะเลงพาย ตอน

ที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชา สมเด็จฯ ทรงพรรณนาได้ถึงอกถึงใจ ได้รสได้ชาติถึงขนาดที่เดียว[1]

ตอนสมเด็จพระวันรัตกราบทูลขอพระราชทานโทษให้แก่เหล่าแม่ทัพนายกอง เป็นตอนที่มีรสความเด่นมาก ใครได้อ่านมักจะกล่าวชมโวหารอันล้ำเลิศประกอบด้วยหลักจิตวิทยานี้อยู่เนือง ๆ

สมเด็จพระวันรัตเริ่มแสดงวาทศิลป์ด้วยการยอมรับว่า แม่ทัพนายกองเหล่านี้มีความผิดจริงดังที่สมเด็จพระนเรศวรทรงกล่าวหา จึง "ควรโดษโทษสาหส อะคร้าว" (หน้า 135) การกล่าวเช่นนี้เพื่อให้สมเด็จพระนเรศวรทรงเห็นว่าสมเด็จพระวันรัตมีความคิดเห็นแบบเดียวกับพระองค์และจัดว่าเป็นฝ่ายเดียวกัน วิธีการดังกล่าวถือเป็นเทคนิคทางจิตวิทยาอย่างหนึ่ง คือ ในเมื่อถือว่าเป็นพวกเดียวกัน ก็มักจะยอมรับฟังความคิดเห็น เพราะโดยทั่วไปถ้ามีใครมาค้านความเห็นของเรา เราก็จะเกิดความคิดที่เป็นปฏิปักษ์หรือมีอคติต่อบุคคลนั้นทันทีและแทบจะไม่อยากรับฟังและสนใจความคิดเห็นของเขา

หลังจากเอาพระทัยสมเด็จพระนเรศวรด้วยถ้อยคำเชิงจิตวิทยาแล้ว สมเด็จพระวันรัตก็สรรเสริญพระเดชและพระเกียรติคุณของพระองค์โดยใช้โวหารเปรียบเทียบที่ชาญฉลาด กล่าวคือ ยกสมเด็จพระนเรศวรเปรียบกับสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยอธิบายให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงเอาชนะมารด้วยพระองค์เองโดยมีพระบารมีเป็นกำลังอันสำคัญ ส่วนสมเด็จพระนเรศวรก็ทรงมีชัยต่อศัตรูด้วยพระปรีชาและความกล้าหาญอันยอดยิ่งทั้ง ๆ ที่ตกอยู่ในวงล้อมของศัตรู ด้วยเหตุดังกล่าว ชัยชนะครั้งนี้จึงนับว่ายิ่งใหญ่เป็นที่เลื่องลือไปทั่วทุกทิศ ถ้าบรรดาแม่ทัพนายกองตามพระองค์ไปทัน พระเกียรติยศจะลดถอยน้อยลงกว่านี้มาก เมื่อสมเด็จพระนเรศวรได้ทรงสดับข้อความเช่นนี้ก็พอพระทัย เพราะการที่สมเด็จพระวันรัตนำเอาพระองค์ไปเปรียบกับพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาองค์

---

[1]แย้ม ประพัฒน์ทอง, พระคัมภีร์สุโพธาลังการ (พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2512), หน้า 344.

สำคัญและเป็นที่เคารพนับถือของคนทั่วไปนั้น เป็นการยกย่องอย่างสูงสุดและมีเหตุผลคมคายน่าฟัง ความขุ่นเคืองในพระทัยจึงมลายไปสิ้น พระองค์จึงเพียงรับสั่งให้แม่ทัพนายกองเหล่านั้นแก้ตัวให้พ้นโทษโดยยกทัพไปตีทะวาย มะริด และตะนาวศรีคืนมา

โวหารนี้นอกจากจะสะท้อนให้เห็นความฉลาดและความสามารถในเชิงวาทศิลป์ของสมเด็จพระวันรัตแล้ว ยังแสดงให้เห็นความเมตตาของพระองค์ที่มีต่อเหล่าข้าทหารอย่างเห็นได้ชัด เพราะไม่เช่นนั้นทหารเหล่านี้จะต้องถูกประหารชีวิตอย่างแน่นอน โวหารนี้นับเป็นเทศนาสาธกที่น่ายกย่องและเป็นที่จับใจอย่างยิ่ง

ในตอนท้ายของเรื่อง กวีได้กล่าวถึงทศพิธราชธรรมของสมเด็จพระนเรศวร ได้แก่ ทานศีล บริจาค อาชวะ มัททวะ ตปะ อักโกธ อวิหิงสา ขันติและอวิโรธน ราชสดุดีอีก 5 ข้อและจักรพรรดิวัตร 12 ข้อ เป็นการจบเรื่องอย่างสงบ เรียกว่าศาสตรส ซึ่งนับว่าเหมาะสม ทำให้จิตใจผู้อ่านสงบตามไปด้วยหลังจากที่อ่านจบลงแล้ว

จังหวะและสีลาของคำในตอนนี้ฟังดูอ่อนโยนสอดคล้องกับรสความเป็นอย่างยิ่ง เช่น

สมภารพระก่อเกื้อ การก ธรรมแล
ชินศาสนปถัมภก เพิ่มตั้ง
จตุราปัจเยศยก บริจาค ออกเอย
อวยแด่ชุมชีทั้ง ทั่วแคว้นแขวงสยาม[1]

เหตุที่กวียกเอาเรื่องธรรมะของสมเด็จพระนเรศวรขึ้นมากล่าว ผู้เขียนมีความเห็นว่า เป็นเพราะกวีต้องการจะแสดงให้ผู้อ่านเกิดความเลื่อมใสสมเด็จพระนเรศวรอย่างสูงสุด กล่าวคือ โดยทั่วไปมักคิดว่ากษัตริย์ที่มีความสามารถทางด้านรบอย่างเดียวนั้นยังไม่เพียงพอ ควรจะต้องมีคุณธรรมด้านอื่นประกอบด้วยจึงจะนับว่าดีพร้อม สำหรับทศพิธราชธรรมถือว่าเป็นธรรมะที่กษัตริย์ทุกพระองค์ควรยึดมั่นประจำพระทัย

---

[1]สมเด็จพระบรมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, เรื่องเดิม, หน้า 153.

ส่วนจักรพรรดิวัตรก็ถือเป็นข้อควรปฏิบัติของพระจักรพรรดิ ซึ่งถือว่าเป็นใหญ่สูงสุดกว่าบรรดากษัตริย์ทั้งหลายทั้งปวง ดังนั้นการกล่าวถึงจักรพรรดิวัตรของสมเด็จพระนเรศวรก็เป็นการยกย่องพระองค์ว่ามีความยิ่งใหญ่ถึงขั้นพระจักรพรรดิราชนั่นเอง

ผู้เขียนเห็นด้วยเป็นอย่างยิ่งที่กวีกล่าวถึงธรรมะเหล่านี้ของสมเด็จพระนเรศวร และการที่กวีต้องยกเอาภาษาบาลีมาใส่ไว้ด้วยเป็นเพราะจักรพรรดิวัตรเป็นเรื่องที่มีอยู่ในวรรณคดีบาลี แสดงให้เห็นว่ากวีทรงนิพนธ์เรื่องนี้อย่างมีหลักฐาน ไม่ได้ทรงกล่าวขึ้นเองอย่างลอย ๆ

สรุปแล้ว ลักษณะเด่นของรสความในวรรณคดีเรื่องนี้เกิดจาก

1. การสรรเอาใจความที่ดีมากล่าว เหมาะแก่เรื่องและสมเหตุสมผล

2. คำพูดในเชิงวาทศิลป์ซึ่งแฝงความรู้ทางด้านจิตวิทยารวมทั้งเทคนิคในการพูดบางอย่าง เช่น คำกราบบังคมทูลของสมเด็จพระวันรัตต่อสมเด็จพระนเรศวร และคำพูดชักจูงใจของสมเด็จพระนเรศวรเมื่อทรงกล่าวเชิญพระมหาอุปราชาให้เสด็จออกมาชนช้างด้วยกัน

3. ใช้คำที่มีความหมายเด่น รวมทั้งเสียงของคำซึ่งสอดคล้องกับความหมายเป็นอย่างดี

4. ใช้คำที่มีความหมายหลายนัย ทำให้ตีความได้ลึกซึ้งและกว้างขวางยิ่งขึ้น เช่น คำว่า "สาย" ในโคลงบทที่ขึ้นต้นว่า "สายหยุดหยุดกลิ่นฟุ้ง ยามสาย" ฯลฯ

5. การใช้ความเปรียบที่แปลก ๆ ใหม่ ๆ ทำให้น่าทึ่งและน่าสนใจ ทำให้ผู้อ่านเข้าถึงรสวรรณคดีในเรื่องนี้ได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

6. การดำเนินเรื่องที่รวดเร็วทันใจ ไม่เยิ่นเย้อ ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์คล้อยตามรสวรรณคดีในเรื่องได้อย่างรวดเร็วและต่อเนื่องกันโดยตลอด

วรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่ายมีรสวรรณคดีเกือบครบทุกรส และกวีสามารถเรียงลำดับรสได้อย่างเหมาะสม อย่างไรก็ดี มีข้อที่น่าสังเกตว่า รสความเด่น ๆ ในเรื่อง

ตะเลงพ่ายหลายตอนมาจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เช่น ถ้อยคำประชดประชันของพระเจ้าหงสาวดี คำเชิญให้พระมหาอุปราชาออกมาทำศึกของสมเด็จพระนเรศวร และคำกราบบังคมทูลของสมเด็จพระวันรัต ฯลฯ ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า แม้พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเป็นแต่เพียงหลักฐานหรือบันทึกทางประวัติศาสตร์ก็มิได้เป็นเรื่องที่แห้งแล้ง น่าเบื่อ แต่กลับมีรสวรรณคดีอยู่ด้วย ทำให้อ่านได้อย่างสนุกสนาน

อนึ่ง รสความต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วนั้นจะมีลักษณะดีเด่นยิ่งขึ้นถ้าผู้อ่าน "อ่านเป็น" การอ่านเรื่องตะเลงพ่ายอ่านอย่างไรจึงจะถือว่าอ่านเป็น ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย